

Чекаленко Л.Д.Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**УКРАЇНА: СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ**

Україна на початку 1990-х років заявила світові про свою незалежність, оскільки виборола її у багатолітній борні й утвердила себе високоавторитетною державою, гідною поваги. Першого грудня 1991 року на Всеукраїнському референдумі Акт проголошення незалежності України від 24 серпня підтвердили 90,3% українських виборців, які заявили про свою волю жити і будувати незалежну, демократичну державу і самостійно вирішувати свою та її долю. Отже, народне волевиявлення довело світові прагнення українців до самостійного економічного, політичного та духовного розвитку. Саме референдум поклав початок широкому міжнародному визнанню України.

Хвиля визнання та встановлення дипломатичних відносин з іноземними державами була безпрецедентною. Вона засвідчила, що міжнародне співтовариство розглядає незалежну Україну як запоруку стабільності на теренах колишнього СРСР і гарантію незворотності демократичних процесів у Східній Європі.

Суверенна Україна спрямовує зовнішню політику на зміцнення миру і стабільності у світі через захист національних інтересів і власної безпеки. Зовнішньополітична діяльність держави спирається на засади міжнародного права: повагу суверенітету, рівноправність, невтручання у внутрішні справи одне одного, визнання територіальної цілісності та непорушності наявних кордонів, розвиток широкомасштабного співробітництва, відмову від загрози силою та її застосування, захист прав людини тощо.

Вагоме значення у визнанні незалежної України у світі мало те, що країна вибрала цивілізований і мирний шлях побудови суверенної держави. Повноправною учасницею міжнародного життя держава стала лише із набуттям суверенності.

Ключові слова: суверенітет, міжнародне визнання, захист, безпека, ЄС, НАТО.

Постановка проблеми. Дослідники сфери міжнародних відносин і зовнішньої політики розглядають питання на стику різних наукових дисциплін. Найцікавішими, на наш погляд, є роботи провідних авторів англо-американської аналітичної школи, ідеї яких збігаються з концепцією становлення незалежної Української держави, основними критеріями формування законодавчої бази і розробки низки державотворчих документів. Аналітики цього напрямку віддають перевагу державно-центристській моделі міжнародних відносин. Серед них – відомі вчені-неореалісти Р. Гілпін та К. Уолц [6]. Засадою концепції державно-центристського підходу є політичний реалізм та його складова частина технологія насильства. Згідно з концепцією, підвалина держави – це влада організованого насильства. Представники реалістичного напрямку розглядають міжнародну спільноту як структуру, що пройшла довгий шлях від сім'ї (особи) європейських християнських націй через клуб цивілізованих держав до нинішнього стану полікультурного суспільства. Низку зовнішньополітичних аспектів національної безпеки розгля-

нуто у працях вітчизняних дослідників. Зовнішні загрози і розвиток співробітництва України з євроатлантичними структурами детально проаналізовано в роботах Олега Бодрука, Сергія Пирожкова; загальнофілософські проблеми, гуманітарний чинник безпеки – в дослідженнях Юрія Павленка; економічні ризики – в роботах Юрія Пахомова та Анатолія Гальчинського та ін. Значний внесок у розвиток концепції історизму зовнішньої політики України зробили провідні вчені національної історичної школи і представники школи українських міжнародників: Володимир Бруз, Леонід Лещенко, Євген Камінський, Євгенія Макаренко, Гліб Цветков, Арнольд Шлепаков та авторка статті Людмила Чекаленко. У роботах цих та інших дослідників проаналізований безпековий складник зовнішньої політики та основні вектори її реалізації, розкриті проблемні питання.

Постановка завдання. Метою статті є відображення особливостей поступу України до здобуття незалежності, виявлення засад формування системи національної безпеки держави та чинників її суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Україна заявила про свою незалежність 16 липня 1990 року, прийнявши Декларацію про суверенітет, – доволі виважений і глибокий документ, який розставив необхідні акценти на всіх відповідальних точках подальшого державного розвитку. Декларація проголосила невід’ємне право української нації на недоторканність території УРСР (ст. V); економічну самостійність, екологічну безпеку; право на частку в загальносоюзному багатстві: зокрема, у загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, які створено також завдяки зусиллям народу Республіки (ст. VI); право задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами республіки (ст. VIII). При цьому зазначимо, що положення про постійний нейтралітет було тимчасовою заявою, актуальною до розв’язання агресивних дій Росії проти України. Водночас Україна не могла розглядатися як нейтральна держава, оскільки на її території перебував іноземний військовий контингент – Військовий Чорноморський флот Росії. Таке протиріччю статусу нейтральної держави і міжнародним положенням про нейтралітет.

Міжнародну правосуб’єктність України закріплює ст. X, в якій зазначається право на безпосередні відносини з іншими державами. Важливим компонентом документа також є те, що ст. X визнає *пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права*.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради прийняла Акт проголошення незалежності України, в якому зазначалося, що незалежність та створення самостійної Української держави – України проголошується, зокрема, на підставі права народів на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами.

Попереду ще юридичне закріплення правової суб’єктності України, прийняття Конституції, формування засад зовнішньої політики і національної безпеки, розбудова дипломатичного корпусу. Однак зроблено основне, до чого прагнуло не одне покоління українців: офіційне прийняття документа про незалежність відбулось!

Підвалини зовнішньополітичної діяльності держави були сформульовані в «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р. Документ визначив інтереси України на міжнародній арені, окреслив завдання на найближчу і віддалену перспективи; сформулював принципи, на

яких побудована зовнішньополітична діяльність. Поза тим названо й основні напрями зовнішньої політики України.

В оновленій зовнішньополітичній концепції передбачається визначити пріоритетні напрями зовнішньополітичної діяльності, виокремивши найголовніші: реалізацію європейської та євроатлантичної інтеграції, сприяння виходу з економічної кризи, зокрема і через співпрацю з країнами-сусідами, провідними країнами світу, з учасниками Євросоюзу; протистояння чужоземним зазіханням на територіальну цілісність України та суверенітет.

З урахуванням особливостей історичного розвитку і специфіки геополітичного і гео економічного положення України в усіх державних документах України європейський інтеграційний напрям є визначальним, а орієнтація на просування в євроструктури – пріоритетною. Задля реалізації євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень передбачено широкий розвиток співпраці із західноєвропейськими державами, що має сприяти створенню умов для відновлення політичних, економічних, культурних, духовних та інших зв’язків України. Географічно близькі держави і деякі прикордонні країни переважно (як визначено обома сторонами) є стратегічними або пріоритетними партнерами, що сприяє утвердженню України як впливової європейської держави.

Європейський напрям, як один з пріоритетів зовнішньої політики України, реалізація якого має забезпечити національну безпеку, був закріплений Указом Президента України від 11 червня 1998 р. «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» [13].

Реалізація зовнішньополітичних завдань є запорукою вироблення механізму національної безпеки. У цій площині міжнародні питання діяльності у законодавчому вимірі йшли рука об руку з розробками безпекових документів. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» (17 червня 2003 р.) виокремлено головні завдання держави у зовнішньополітичній сфері. Ще один документ підтвердив стратегічний курс нашої держави – Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (20 липня 2010 р.), в якому йдеться про забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір, тобто про інтеграцію з Європейським Союзом.

Міжнародне визнання держави – це своєрідний правовий процес, що складається з кількох кроків: держава приймає односторонній акт, який

констатує виникнення нового суб'єкта міжнародного права і резюмує пропозицію укласти з таким суб'єктом дипломатичні, економічні, політичні, торговельні відносини. За прийнятою у світі практикою визнання держави включає також і визнання уряду з боку інших урядів, хоча такий фактор не є зобов'язуючим. Для набуття міжнародної суб'єктності Україні було необхідне широке визнання нашої країни де-юре [5] з боку інших держав, тобто юридичне визнання з усіма міжнародно-правовими наслідками.

Активну роботу з поширення інформації про проголошення незалежності України здійснило Міністерство закордонних справ України. Нагадаємо, що історичною датою відліку заснування і розбудови зовнішньополітичного відомства є 22 грудня 1917 р., коли Українська Народна Республіка розпочала торувати самостійний шлях у світовій політиці. Із проголошенням III Універсалом Центральної Ради створення УНР 22 грудня 1917 р. почав діяти Генеральний секретаріат у міжнародних справах, який очолив Олександр Якович Шульгін (1889–1960 рр.) – перший міністр закордонних справ України. На ознаменування цієї події 22 грудня Україна відзначає День дипломата.

Міжнародну процедуру визнання пройшла і незалежна Україна. 17 вересня 1992 р. приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів (1978). Цим кроком підтвердила відповідальність за виконання міжнародних домовленостей, закладених Українською РСР, оскільки УРСР була членом-засновником Організації Об'єднаних Націй і користувалася правом приєднання до міжнародних документів ООН. І вже на початок 1990-х років незалежність нашої держави визнали понад 130 країн світу, а 106 країн налагодили з нею дипломатичні відносини. Дипломатичний корпус в Україні налічує майже 2500 працівників, зокрема 1214 фахових дипломатів, тобто тих, що пройшли дипломатичну школу від фахівця і аташе (перший дипломатичний ранг) до радників і Надзвичайних і Повноважних Послів. В Україні діє понад 100 дипломатичних іноземних установ: посольства, відділення посольств, представництва міжнародних організацій, генеральні консульства, почесні консульства. Посли 53 держав виконували свої функції за сумісництвом [16, с. 127].

Серед перших нашу державу визнала Республіка Польща: Президент незалежної Польщі Лех Валенса 2 грудня 1991 р. надіслав Президенту України Леоніду Кравчуку вітання зі здобуттям

незалежності. Серед перших була й Канада, однак різниця в часі завадила випередити інших, а потім і Угорська Республіка... За цими подіями почався широкий рух визнання нашої держави. Визнання відбувалося і на рівні міжнародних організацій. 30 січня 1992 р. Україна приєдналася до учасників Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995 р. набула назву Організація з безпеки та співробітництва в Європі), до Північно-атлантичної ради зі співробітництва (Рада євроатлантичного партнерства). На початковому етапі уклала 35 двосторонніх міждержавних договорів і 88 міжурядових угод. Незалежна Україна запровадила атрибути державності: громадянство, національну символіку, увела грошову систему.

В основу нашої політики покладено принципово важливу концепцію *континуїтету* формування і розвитку зовнішньополітичної парадигми України впродовж значного історичного періоду української державності.

Перед нашою державою не поставала дилема – яким шляхом йти? Яку модель розвитку вибрати? З перших днів було заявлено про європейськість України, про її прагнення повернутися в європейську сім'ю народів.

Засади національної безпеки нині визначає Закон України «Про основи національної безпеки України» від 21.06.2018 р. [3]. Зазначимо, що президентом було затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [9]. Пріоритетами зовнішньої політики сьогодні (2021) для України визначено:

- протидію агресії РФ,
- боротьбу з пандемією COVID-19,
- запуск «Кримської платформи»,
- розроблення політики щодо відносин з українцями за кордоном,
- просування вітчизняного експорту,
- енергетичне забезпечення України,
- поглиблення співробітництва з африканськими країнами [7].

Які нагальні завдання необхідно вирішити Україні? Насамперед припинити російську агресію; поновити державний кордон, повернути територіальну цілісність. Задля вирішення таких складних на сьогодні завдань наша держава спирається на підтримку союзників, насамперед союзників Північноатлантичного Альянсу.

Історичне минуле містить чимало прикладів успішного розв'язання конфліктів та припинення агресії, вироблення схем нейтралізації викликів із застосуванням різноманітних механізмів захисту.

Визначальна роль у цій царині у XX–XXI ст. безумовно належить провідному утворенню з безпеки світового рівня, що покликане забезпечувати стабільність і захищеність євроатлантичного простору, – Північноатлантичному Альянсові (НАТО).

Аналіз геополітичної ситуації, що склалася навколо України, приводить до висновку: єдина надійна зовнішня гарантія державного суверенітету і територіальної цілісності нашої держави – членство України в НАТО.

Яким чином розбудовувати широкомасштабні відносини з Альянсом задля просування до повноправної участі в його лавах? Насамперед необхідно було розробити відповідну стратегію національної безпеки та її інформаційно-пропагандистський складник, тобто сформувати нормативно-правове забезпечення курсу на євроатлантичну інтеграцію. Основоположними документами, що продовжують визначати відносини між Україною та НАТО на сучасному етапі, є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (9.07.1997 р.) та Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство (21.08.2009 р.) [12].

Відмова України від позаблокового статусу, що була затверджена 23 грудня 2014 р. Верховною Радою, сприяла інтенсифікації політичного діалогу між Україною та НАТО. До зазначеного додамо і Закон «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні» від 26 лютого 2016 р., відповідно до якого Центр інформації та документації НАТО об'єднується з Офісом зв'язку НАТО в єдину дипломатичну установу. Це перший подібний випадок в історії Альянсу.

Відповідна законодавча основа просування України до НАТО не голослівна заява, вона була передумовою для отримання матеріально-технічної підтримки для посилення обороноздатності держави та спроможності захистити себе. Ця допомога надавалася на виконання рішень Уельського саміту НАТО (вересень 2014 р.) для задоволення термінових потреб України, а також у стратегічному плані. Всього союзниками було надано матеріально-технічних засобів на суму близько 100 млн дол. США. За координації штабквартири НАТО в медичних закладах країн-членів Альянсу пройшли лікування 377 військовослужбовців. Робота на цьому напрямі триває. Через ДСНС України надано гуманітарної допомоги на суму близько 20 млн дол. США. Для відновлення

спроможностей України у галузі гуманітарного розмінування Альянсом було прийнято рішення надати матеріально-технічну допомогу ДСНС України на суму понад 1 млн євро [3].

Нині виконується понад 40 імпорتنих контрактів на поставку українській армії різних засобів оборони на загальну суму півтора мільярда доларів. Країни, що підтримують нашу державу в боротьбі проти загарбника, передали бронетехніку, безпілотні апарати, засоби спостереження та засоби зв'язку, радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби; надійшла велика партія приладів нічного бачення тощо [1].

Реформування ЗСУ. Реалізація Україною нормативних зобов'язань відкрила шлях до реформування Збройних сил України. У зв'язку із зазначеним цікавим є досвід просування до НАТО інших країн – сусідів України. Як і в Україні, в усіх країнах ЦСЄ і Балтії курс на вступ до НАТО був закріплений на законодавчому рівні в документах стратегічного характеру. Наприклад, у Стратегії національної безпеки Румунії зазначено, що НАТО та ЄС є єдиними міжнародними структурами, які «спроможні гарантувати незалежність та суверенітет, сприяти економічному, політичному та соціальному розвитку, який є притаманним демократичним країнам» [14].

Шлях до консенсусу у суспільстві країн ЦСЄ і Балтії не був простим: єдність позицій формувалася в боротьбі старих і нових еліт, у гострих загальнонаціональних дебатах, в активній і послідовній суспільно-політичній діяльності прихильників європейської та євроатлантичної інтеграції [2].

Усі згадані держави створили спеціальний координаційний орган, який опікувався завданнями євроінтеграції і координував діяльність інших органів та установ. У більшості країн були також створені спеціальні структури у статусі міністерств, очолювані або контролювані главами урядів (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словенія). Або координація дій покладалася на зовнішньополітичні відомства (Чехія, Угорщина). Створену структуру з інтеграції очолював або контролював прем'єр-міністр. Реальні дії урядів у демократичному реформуванні задля підвищення соціальних стандартів і рівня життя громадян зумовили успішність формування громадської підтримки приєднання до НАТО. Відповідно, проводились і соціальні дослідження. З 2016 року Україну включено у Програму розширених можливостей (Enhanced Opportunities Programme), в рамках якої співпрацюють Швеція, Фінляндія, Австралія, Йорданія і Грузія [15].

Зазначимо, що Україна запропонувала і свою участь у діяльності Альянсу: окремий проект співпраці в авіаційній сфері – використання літаків «Руслан» і «Мрія» для стратегічних перевезень НАТО, а також експлуатацію транспортного літака виробництва ДП «Антонов» АН-178.

Принагідно зазначимо, що про потенційне членство України в НАТО сьогодні не йдеться, оскільки це питання обтяжене війною [10].

Висновки. Отже, війна в Європі спонукала Захід до активних захисних дій. Водночас Україна поки не отримала повноцінного захисту і повноцінної підтримки. Така ситуація особливо бентежить, оскільки покращенню безпекової ситуації не тільки навколо України, а й у світі загалом, не сприяють недієві застарілі захисні схеми безпеки інших міжнародних структур.

Список літератури:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». 2018. Київ : NISS, 1316 с. URL: <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077> (дата звернення: 8.07.2021).
2. Bruno Lete. NATO's Enhanced Opportunities Partners. June 29, 2016. URL: <http://www.gmfus.org/blog/2016/06/29/natos-enhanced-opportunities-partners> (дата звернення: 12.06.2019).
3. Взаємини України з НАТО: соціально-політичний аспект. *Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції*. 23–24 жовтня 2008 р. Ужгород. 2008. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3713> (дата звернення: 12.06.2019).
4. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 39, ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 08.07.2021).
5. Де-юре (лат. De jure) – у міжнародному праві повне, остаточне і офіційне визнання держави або уряду, що супроводжується низкою правових наслідків.
6. Kenneth Neal Waltz (1924–2013). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York : Columbia University Press, 1959, pp. 159–186. URL: https://studme.org/196446/sotsiologiya/kennet_uolts_kenneth_neal_waltz_1924_2013.
7. Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба повідомив. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/28/pogljad/polityka/priorytety-mzs-yakivvyklyku-chehayut-ukrayinu-nastupnoho-roku> (дата звернення: 28.12.2020).
8. *Національна безпека і оборона*. 2008. № 1 (95), с. 40. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD95_2008_ukr.pdf (дата звернення: 12.01.2019).
9. Нова воєнна доктрина. Яку стратегію оборони реалізовуватиме Україна. URL: https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voenna_doktrina_yaku_strategiyu.html (дата звернення: 9.11.2020).
10. Посол Німеччини про вступ України в НАТО: всі бояться прямої війни з Росією. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/06/26/7124871/> (дата звернення: 26.06.2021).
11. Robert Gilpin. *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press. Online publication: March 2010. ISBN:9780511664267. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511664267> (дата звернення: 11.05.2020).
12. Спільна заява Комісії Україна-НАТО під час Варшавського саміту. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/5992-spilyna-zajava-komisiji-ukrajina-nato-pid-chas-varshavskyogo-samitu> (дата звернення: 12.06.2019).
13. Україна реалізовувала євроінтеграційну програму «Європейський вибір». Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» (30 квітня 2002 р.) тощо.
14. Україна і НАТО підписали угоду про підтримку ЗСУ. 15 червня 2016. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/15/7050784/> (дата звернення: 12.06.2021).
15. Уряд затвердив план заходів на 2019 рік щодо реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-konalennya-informuvannya-gromadskosti-z-pitan-yevroatlantichnoyi-integraciyi-ukrayini-na-20172020-roki> (дата звернення: 12.06.2019).
16. Чекаленко Людмила. *Зовнішня політика України : підручник*. Київ, «LAT&K», 2015. 477 с., 8 с. іл. С. 127.
17. Шлях до ЄС та НАТО: здобутки, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення. (Заочний «круглий стіл»). *Національна безпека і оборона*. 2008. № 1 (95), с. 40. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD95_2008_ukr.pdf (дата звернення: 8.07.2021).

Chekalenko L.D. EVOLUTION OF THE FOREIGN POLICY MECHANISM OF UKRAINE AS A FACTOR OF NATIONAL SECURITY

The sovereign Ukraine directs its foreign policy to the strengthening of peace and stability through the protection of its national interests and security. Foreign policy activity of the state is found on the principles of the international law: respect of the sovereignty, equality, non-intervention into internal affairs of other states, recognition of territorial integrity and inviolability of the existing borders, development of large scale cooperation, rejection of the threat and use of force, protection of human rights, etc.

This article is devoted to the process of international recognition of the state, the strengthening of national security and sovereignty. The author's idea is based on a principally important concept of the formation and development of the foreign policy paradigm of Ukraine during 30 years its independence. In modern times with the achievement of the state sovereignty the foreign policy components of the assertion of Ukraine as a subject of the international law with the state goals, its own foreign policy and international obligations are being analyzed.

The modern Ukraine faces a difficult challenge of protection of the achievements of the Ukrainian people, gaining by our country of a dissent place in the international division of labour, protection of the rights of the Ukrainian citizens, informational provision of the sovereign existence, etc. State interests of Ukraine consist in realization of the strategic, political, economic, legal and ideological goals. Every historic period of the development of the Ukrainian statehood is marked by a specific position of Ukraine or its regions that existed either comparatively independently or within other states. Unfortunately, Ukraine was more often not a subject but object of the foreign policy in the above mentioned periods when the destiny of the Ukrainian lands depended on other more powerful nations. Ukraine gained its independence in a lengthy struggle and affirmed itself as a highly authoritative state worth of respect.

The article so exposes new security threats in Europe and Worldwide. The attention is paid to Ukraine's national interests to preserve the strategic balance in the current geopolitical environment in the areas of national and international security. It is analyzed the question whether such country as Ukraine should be interested in maintenance of EU and Euro Atlantic organizations.

Key words: *independence, sovereignty, international recognition, protection, security, EU, NATO.*